

Jaume Vicens, en els orígens de la història industrial i de l'empresa ibèriques*

Jaume Vicens Vives and the origins of industrial history and business history in the Iberian Peninsula

per Jordi Catalan

RESUM:

Jaume Vicens Vives va excel·lir entre els científics socials de la seva època. Són destacables set virtuts de la seva obra: funció seminal de les seves recerques, innovació en el mètode històric, impuls destacat a la docència, creació de plataformes estables de discussió, participació en els debats historiogràfics, voluntat de polemitzar amb la resta de les ciències socials i solidesa de la seva herència científica.

PARAULES CLAU:

Historiografia, història econòmica, ciències socials, indústria, empresa, industrialització.

ABSTRACT:

Jaume Vicens Vives excelled among social scientists in his time. His work is remarkable for seven virtues: innovation in historical methods, impulse given to teaching, creation of stable forums for discussion, seminal quality of his own research, participation in historical debates, eagerness to argue with the other social sciences, and strength of his scientific heritage.

KEY WORDS:

Historiography, economic history, social science, industry, enterprise, industrialization.

Des de la perspectiva de la història econòmica, podem considerar Jaume Vicens Vives com un autèntic gegant del coneixement, en el sentit del símil que van utilitzar Isaac Newton i Max Weber. En menys de trenta anys de feina va excel·lir entre els científics socials contemporanis per la seva immensa capacitat de treball i per la pregona tasca de renovació de la historiografia duta a terme. Al seu costat, som autèntics nans, que, si podem albirar quelcom en l'horitzó de les ciències socials és gràcies a recolzar-nos sobre les seves espatlles. Entre moltes altres virtuts

* Aquesta ponència es va presentar en la taula «Indústria y empresa» de les jornades «La historia económica en España a debate. Encuentro en conmemoración del nacimiento de Jaume Vicens i Vives», organitzades pel Centre d'Estudis Antoni de Capmany de la Universitat de Barcelona durant el 27 i 28 de setembre de 2010. Agraïixo a Xoán Carmona, Francisco Comín, Josep Maria Fradera i Núria Puig la participació en l'esmentada taula i al Ministeri de Ciència i Tecnologia, el suport atorgat mitjançant el projecte HAR2009-07571 a la meua recerca.

de l'obra del mestre gironí, com les de formar equips de recerca o influir en les elits empresarials catalanes, en destacarem aquí set, estretament relacionades amb la història de la indústria i de l'empresa: funció seminal de la seva obra, innovació en el mètode històric, impuls destacat a la docència, creació de plataformes estables de discussió, participació en els debats historiogràfics internacionals, voluntat de polemitzar amb la resta de ciències socials i solidesa de la seva herència científica.

Orígens de la història industrial i de l'empresa

Hi ha dos títols cabdals de maduresa de Vicens, que, d'una banda, sintetitzen l'estat del coneixement en la història econòmica del moment i, de l'altra, llencen un seguit d'hipòtesis sobre el desenvolupament de la indústria i l'empresa a casa nostra, que ocuparien les generacions futures d'historiadors econòmics del segle xx: *Manual de Historia Económica de España i Industrials i polítcs (Segle XIX)*. El primer, elaborat amb el suport del seu ajudant Jordi Nadal, fou publicat per primera vegada durant 1959.¹ Aquesta magna obra de 48 capítols inaugura una tradició de síntesis interpretatives i renovació científica i pedagògica, que tindria continuïtat posterior amb manuals com els de Gabriel Tortella, Albert Broder, Albert Carreras i Xavier Tafunell, o Francisco Comín, Enrique Llopis i Mauro Hernández.² Des del punt de vista de la història industrial, cal assenyalar que el manual de Vicens dedica el capítol 16 a l'«Economía del patriciado urbano catalán. Trabajo e industria» i el capítol 21 a «Industria y comercio castellanos del siglo XIII al XV». En la secció on analitza «la transformación económica del siglo XVIII», situa el capítol «La renovación industrial». A l'últim, la sisena i darrera secció del seu manual va encapçalada amb el títol «El impacto de la revolución industrial», incorporant un seminal capítol 44, dedicat a la «Industria».

El llibre *Industrials i polítcs* precedí en un any l'anterior i anà rematat amb un significatiu grup de biografies de grans empresaris vuitcentistes, elaborades per Montserrat Llorens.³ El disseny de la investigació s'anticipava a obres biogràfiques molt posteriors, que han intentat seleccionar els capitans d'indústria contemporanis i establir llur contribució al desenvolupament econòmic de la península ibèrica. És el cas de les dirigides per Eugenio Torres, Francesc Cabana o Javier Vidal.⁴ D'altra

1. J. VICENS VIVES (amb la col·laboració de J. NADAL OLLER), *Manual de Historia Económica de España*, Barcelona, Teide, 1959.

2. G. TORTELLA, *El desarrollo de la España contemporánea. Historia económica de los siglos XIX y XX*, Madrid, Alianza, 1994; A. BRODER, *Historia económica de la España contemporánea*, Madrid, Alianza, 2000; F. COMÍN, M. HERNÁNDEZ i E. LLOPIS (ed.), *Historia económica de España. Siglos X-XX*, Barcelona, Crítica, 2002; A. CARRERAS i X. TAFUNELL, *Historia económica de la España contemporánea*, Barcelona, Crítica, 2003.

3. J. VICENS VIVES i M. LLORENS, *Industrials i polítcs (Segle XIX). Història de Catalunya. Biografies Catalanes*. Volum 11, Barcelona, Vicens Vives, 1983 (edició original, 1958).

4. E. TORRES (ed.), *Los 100 empresarios españoles del siglo XX*, Madrid, LID, 2000; J. VIDAL (ed.), *Cien empresarios valencianos*, Madrid, LID, 2005; F. CABANA (ed.), *Cien empresarios catalanes*, Madrid, LID, 2006.

banda, *Industrials i polítics*, posà els fonaments de la nova recerca en la història de Catalunya de segle XIX, refermant l'opció d'un altre gran *homenot* de la ciència social catalana, en Joan Sardà.⁵ Quan el mestre gironí decidí encapçalar el seu llibre sobre els catalans del vuit-cents amb el substantiu *industrials*, conferí a l'activitat empresarial en la indústria un paper motor de la història contemporània del país. En les seves paraules:

Durant els vint anys següents (a 1835), fins a la gran crisi de 1854, els homes d'empresa catalans s'arriscaren en tots sentits, creant les possibilitats que devien florir una vegada les llavors sembrades sentissin l'oreig d'una conjuntura favorable. Aquest període és, doncs, importantíssim en el desplegament econòmic del Vuit-cents, perquè del seu balanç final dependria l'esdevenidor de l'estructura industrial del país.⁶

No és estrany, per tant, que l'eco del treball de Vicens ressoni al llarg de decennis posteriors en recerques d'història econòmica com les de Josep Fontana, Jordi Nadal, Jaume Torras, Ramon Garrabou, Jordi Maluquer de Motes, Albert Carreras, Josep Maria Fradera, Pere Pascual, Carles Sudrià, Antonio Escudero, Josep Maria Benaül, Àlex Sánchez, Francesc Valls, Ramon Ramon o Miquel Gutiérrez.⁷

5. J. SARDÀ, *La política monetaria y las fluctuaciones de la economía española en el siglo XIX*, Madrid, CSIC, 1948.

6. VICENS, *Industrials i Polítics...*, 45.

7. J. FONTANA, *La quiebra de la monarquía absoluta 1814-1820*, Esplugues de Llobregat, Ariel, 1971; J. NADAL, *El fracaso de la revolución industrial en España, 1814-1913*, Barcelona, Ariel, 1975; R. GARRABOU, *Enginyers industrials, modernització econòmica i burgesia a Catalunya*, Barcelona, L'Avenç, 1982; A. CARRERAS, «La producción industrial española, 1842-1981: construcción de un índice anual», *Revista de Historia Económica* 1, 1984, 127-157; J. MALUQUER DE MOTES, «La revolución industrial en Cataluña», N. SÁNCHEZ ALBORNOZ (ed.), *La modernización económica de España 1830-1930*, Madrid, Alianza, 1985, 199-225; J. TORRAS, «Fabricants sense fàbrica. Estudi d'una empresa llanera d'Igualada (1725-1765)», *Recerques* 19, 1987, 145-160; J. M. FRADERA, *Indústria i mercat. Les bases comercials de la indústria catalana moderna (1814-1845)*, Barcelona, Crítica, 1987; J. FONTANA, *Història de Catalunya, dirigida per Pierre Vilar*, volum V, *La fi de l'Antic Règim i la Industrialització 1787-1868*, Barcelona, Edicions 62, 1988; A. CARRERAS, «Cataluña, primera región industrial de España», J. NADAL i A. CARRERAS (ed.), *Pautas regionales de la industrialización española (siglos XIX y XX)*, Barcelona, Ariel, 1990, 259-295; P. PASCUAL, *Agricultura i industrialització a Catalunya del segle XIX. Formació i desestructuració d'un sistema econòmic*, Barcelona, Crítica, 1990; A. CARRERAS, *Industrialización española: Estudios de historia cuantitativa*, Madrid, Espasa-Calpe, 1990; A. SÁNCHEZ, «La indianería catalana: ¿mito o realidad?», *Revista de Historia Industrial* 1, 213-232; J. NADAL i C. SUDRIÀ, «La controversia en torno al atraso económico español en la segunda mitad del siglo XIX (1860-1913)», *Revista de Historia Industrial* 3, 1993, 199-227; J. MALUQUER DE MOTES, «El índice de la producción industrial de Cataluña. Una nueva estimación (1817-1935)», *Revista de Historia Industrial* 5, 1994, 45-71; J. NADAL i J. CATALAN (ed.), *La cara oculta de la industrialización española*, Madrid, Alianza, 1994; J. M. BENAUL, «Els empresaris de la industrialització. Una aproximació des de la indústria tèxtil llanera», *Recerques* 31, 1995, 93-113; A. ESCUDERO, «Pesimistas y optimistas ante el 'boom minero'», *Revista de Historia Industrial* 10, 1996, 69-90; J. CATALAN, «Els recursos humans en el desenvolupament industrial de Barcelona, 1714-1975», J. ROCA (ed.), *La formació del cinturó industrial de Barcelona*, Barcelona, Institut Mu-

Quan *Industrials i polítics* era ja a impremta, Vicens va donar una conferència al Círculo de Economía, els apunts ciclostilats de la qual circularien durant anys i foren finalment publicats a *Recerques*, amb una petita introducció d'Ernest Lluch. Aquest article, que presenta sintèticament algunes de les idees motores del llibre, té com a protagonista el *capità d'indústria espanyol*. La tesi central és que a la Catalunya vuitcentista hi va haver una autèntica *revolució industrial* i homes d'empresa com els Güell, els Bonaplata o els Tous foren llurs «vertaders artífexs». ⁸ El proteccionisme, impulsat pels industrials tèxtils catalans seria «un dels grans gols que s'ha d'atribuir Catalunya en el segle XIX i començament del XX». ⁹

Renovació del mètode històric

Vicens havia irromput en el món de la recerca durant els anys trenta amb el seu estudi sobre Ferran el Catòlic. Va escollir com a objecte de recerca un antagonista, blasmat per la historiografia romàntica, i en va fer l'elogi. El batejà com *l'alliberador dels pagesos catalans*. Contra la història romàntica, Vicens defensà que parlessin els documents. A Ferran Soldevila li retrauria «un decantament excessiu cap a la història política, en detriment d'una anàlisi economicosocial i orgànica». ¹⁰ Ja després de la guerra afirmaria que les fonts a desbrossar, enlloc de les grans col·leccions legislatives, havien d'ésser els humils arxius, on la llei topa amb la vida. ¹¹

En la geopolítica trobà una eina, posada de moda pels alemanys, aliats del nou règim, que li permetia incorporar elements d'anàlisi històrica, combinant la geografia humana i la demografia. Hom pot veure aquest sobtat interès per la geopolítica i la geohistòria, com un intent d'aproximació al règim sortit de l'ensulsiada republicana de 1939. No em correspon jutjar les conseqüències del pragmatisme de Vicens enfront del resistencialisme d'altres contemporanis. Només assenyalaré, en descàrrec seu, que es tractava d'un fill de vídua, sense més recursos per resistir que els de la seva formació i el seu treball. Tenir present això, fa la seva aproximació al franquisme, si no justificable, comprensible. També afegirem que, amb el seu interès per cartografiar els processos històrics de desenvolupament, tornava a anticipar-se a obres molt posteriors com *l'Atlas de la industrialización*

nicipal d'Història de Barcelona - Proa, 1997, 213-247; J. MALUQUER DE MOTES, *Història econòmica de Catalunya. Segles XIX i XX*, Barcelona, Universitat Oberta - Proa, 1998; M. GUTIÉRREZ, *Full a full. La indústria paperera de l'Anoia (1700-1998): continuïtat i modernitat*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999; R. RAMON, «La exportación española de aceite de oliva antes de la Guerra Civil: empresarios, mercados y estrategias comerciales», *Revista de Historia Industrial* 17, 2000, 97-151; F. VALLS, *La Catalunya Atlàntica. Aiguardent i teixits en l'arrencada industrial catalana*, Vic, Eumo, 2004.

8. J. VICENS VIVES, «El capità d'indústria espanyol dins els darrers cent anys», *Recerques* 10, 1980, 170.

9. VICENS, «El capità d'indústria...», 168.

10. J. M. MUÑOZ I LLORET, *Jaume Vicens i Vives. Una biografia intel·lectual*, Barcelona, Edicions 62, 1997, 65.

11. MUÑOZ, *Jaume Vicens i Vives...*, 204.

de España i l'Atlas de la industrialització de Catalunya, dirigits ambdós pel seu deixeble Jordi Nadal.¹²

Posteriorment la familiarització amb l'escola dels *Annales* va dur Vicens a reforçar el paper dels components econòmics i demogràfics en l'anàlisi històrica sense oblidar els purament geogràfics. Així, per exemple, escriurà: «Els remenses de muntanya eren revolucionaris, mentre que els de la plana eren pactistes».¹³ D'Arnold Toynbee manllevà el mètode de les generacions. Amb l'historiador britànic remarcarà la qualitat, schumpeteriana, de tornar a col·locar l'individu creador en el pla destacat que li corresponia.¹⁴

Per a Vicens, sense l'aplicació de l'estadística a l'economia no es poden entendre la societat i la política contemporànies: «[...] els moderns mètodes estadístics ofereixen la possibilitat de baixar als nivells primaris dels esdeveniments, on hom pot detectar les grans fluctuacions de la dinàmica històrica».¹⁵ El mestre gironí no limita la necessitat d'incorporar els mètodes quantitius a la història purament industrial o econòmica. Segons el gran pare dels historiadors econòmics, la mateixa història social hauria d'utilitzar l'estadística per tal de mesurar els fenòmens. Així, en un treball publicat en aquesta revista molt després de mort, llegim aquesta recomanació: «No podem ni tan sols apropar-nos a l'estudi del moviment obrer a Catalunya en el segle xx si no parem esment en la dinàmica de la vida econòmica».¹⁶ El seu biògraf, Josep Maria Muñoz, destaca com Jaume Vicens insistí que, amb el mètode estadístic, l'historiador aconsegueix que siguin els fets els qui parlin a l'investigador, i no a la inrevés.¹⁷

Impuls a la docència en història de Catalunya

Quan, en els anys trenta, la major part d'intel·lectuals s'aboquen a la política, Vicens es dedica en cos i ànima a la seva investigació i a preparar les oposicions. Aquestes el durien a la càtedra de l'Institut Escola Ausiàs March, que guanyà el 1935. Fou el primer doctorant de la Facultat de Filosofia i Lletres de la UB que llegí la tesi doctoral en català. La presentà el 22 de febrer de 1936 sota el títol de *Ferran II i la Ciutat de Barcelona, 1479-1516*.¹⁸ Mesos més tard, Vicens proposava la creació del Seminari d'Història de Catalunya a la Universitat de Barcelona en un article a *La Publicitat* del 4 de maig de 1936.¹⁹ Aquesta proposta comptà amb l'acord d'en Ferran Soldevila. Llavors la reacció de les autoritats universitàries de

12. J. NADAL (dir.), *Atlas de la industrialización de España 1750-2000*, Barcelona, Fundació BBVA - Crítica, 2003; J. NADAL, J. M. BENAUL i C. SUDRIÀ (dir.), *Atlas de la industrialització de Catalunya, 1750-2010*, Barcelona, Vicens Vives, 2012.

13. MUÑOZ, *Jaume Vicens i Vives...*, 189.

14. MUÑOZ, *Jaume Vicens i Vives...*, 194.

15. VICENS, *Industrials i polítics...*, 176.

16. J. VICENS VIVES, «El moviment obrerista català (1901-1939)», *Recerques* 7, 1977-78, 11.

17. MUÑOZ, *Jaume Vicens i Vives...*, 263.

18. MUÑOZ, *Jaume Vicens i Vives...*, 69.

19. MUÑOZ, *Jaume Vicens i Vives...*, 84-85.

la Generalitat republicana fou aclaparadorament ràpida. El mateix 15 de maig la Universitat Autònoma creà el Seminari d'Història de Catalunya, sota la direcció de Soldevila. El 19 d'agost, i malgrat l'aixecament militar, en Vicens va ésser nomenat professor adscrit a l'esmentat seminari.

Acabada la guerra fou depurat de la Universitat i suspès per dos anys com a catedràtic d'Institut. Però els aprofità per preparar la fundació de l'editorial Teide, que veuria la llum el 1942. Cap a 1960, l'editorial havia llançat més de 900 títols, entre els quals la *Història de la literatura catalana* i les *Biografies catalanes*, primera història de Catalunya de la postguerra, on col·laboraren els grans historiadors del país.

Ja hem esmentat més amunt dues eines fantàstiques per ensenyar la història dels catalans: el *Manual* i l'*Industrials i polítics*. Vicens, a més, arribà a conrear l'assaig, que podem considerar una altra forma de fer pedagogia de la història del nostre país. Fou el cas de *Notícia de Catalunya*, publicada per primera vegada durant 1954 i objecte de nombroses reedicions. Les imatges que difon Vicens amb aquesta obra, encara que perillosament idealitzades, contribuïren a formar una generació futura de catalans, que assumirien responsabilitats amb la recuperació de les institucions democràtiques. Quan llegim algun fragment de l'obra, com ara el que es reproduïx a continuació, és inevitable pensar en el primer protagonista de la història de Catalunya del darrer terç del segle xx, l'honorable Jordi Pujol:

El treball és, en efecte, l'eix de la continuïtat catalana. En un poble com el nostre, en què les realitzacions socials i polítiques no han estat gens fàcils i en què s'han repetit les ensopegades històriques, l'únic refugi col·lectiu ha estat la feina. Ací potser escauria de fer un paral·lelisme amb els alemanys, si aquests no ens guanyessin amb escriure en tenacitat i disciplina...²⁰

Creació de plataformes editorials i de debat científic a Barcelona

Ja hem avançat l'èxit de Vicens com a editor privat des de la casa Teide. Després del seu trasllat a l'Institut de Baeza, la seva aproximació al règim durant els anys quaranta l'ajudà a guanyar la càtedra d'Història universal moderna i contemporània a la Universitat de Saragossa el 1947. L'any següent aconseguí la mateixa plaça a la Universitat de Barcelona. Poc després de reincorporar-se a la universitat catalana, donà prioritat a la creació d'una revista (*Estudios de Historia Moderna*, 1951); una institució de recerca (Centro de Estudios Históricos Internacionales, 1949-53); i, l'empresa de més feina intensiva de totes, un impressionant índex bibliogràfic, l'*Índice Histórico Español*. Cap a 1953 fundà l'IHE, amb el suport de la seva editorial, Teide. Aquesta publicació s'encarregaria de ressenyar la literatura històrica espanyola i d'Amèrica Llatina trimestralment. Cap a 1956 l'IHE ja havia ressenyat prop de 9.000 títols.

20. J. VICENS VIVES, *Notícia de Catalunya*, Barcelona, Destino, 1975, 52 (edició original, 1954).

Els qui formen part de consells de redacció de publicacions científiques en l'àmbit de les ciències socials saben com costa d'obtenir ressenyes en l'actualitat. Alguna revista de l'especialitat d'història econòmica, enlluernada per les publicacions dels vessants més teòrics de la economia, ha arribat fins i tot a suprimir les recensions. El contrast amb l'esforç de Vicens és, per tant, brutal. Val a dir, que l'IHE palesà la seva capacitat de formar equips i dirigir-los, ja que en la seva elaboració treballaren deixebles de primera, com ara Eugeni Giralt, Jordi Nadal, Ramon Gubern, Eduard Ripoll, Manuel Riu, Joan Mercader i Joan Reglà.

Sense llibres, revistes i debat sobre tots ells, no hi ha ciència. Vicens llegà a Barcelona una editorial i dues publicacions periòdiques, reforçant el paper de capital ibèrica de la impressió que havia gaudit des dels temps del Quixot i que només perillà amb el trasllat de la Universitat a Cervera, com a conseqüència de la política repressiva de Felip V amb la instauració de la dinastia borbònica. La mateixa manera de guanyar-se la vida de Vicens en els temps més difícils corrobora la voluntat de donar continuïtat als esforços dels intel·lectuals barcelonins del XIX. Quan escrigué sobre els grups socials nous de la Catalunya del vuit-cents, assenyalà el següent:

La constitució d'un veritable equip de professionals de l'Intel·lecte s'esdevingué a mitjan segle XIX, quan la Universitat de Barcelona donà al seu ensenyament una continuïtat i una alçada que, per més que es digui, no havien tingut ni Cervera ni les escoles barcelonines de la Junta de Comerç [...] fins a l'enriquiment definitiu de Barcelona, molts intel·lectuals catalans es deixaren enlluernar per Madrid [...].²¹

Participació en els debats internacionals

Malgrat els minsos recursos disponibles en la seva època, Vicens féu un gran esforç per mantenir-se al corrent dels avenços de la historiografia internacional. Participà activament en els congressos internacionals de l'especialitat. En plena Guerra Civil, ja va enviar una comunicació al VIII Congrés Internacional de Ciències Històriques, dut a terme a Zuric durant l'estiu de 1938.²² El 1950 contribuï al IX Congrés Internacional de Ciències Històriques, celebrat a la Sorbonne de París del 28 d'agost al 3 de setembre.

A contracorrent de l'atmosfera aïllacionista del nacionalcatolicisme, el mestre gironí va voler que la seva obra fos traduïda a la llengua més universal. Demanà ajut a Howard Cline, director de la secció hispànica de la Biblioteca del Congrés a Washington, per publicar en anglès la seva història econòmica d'Espanya. Ho faria pòstumament Princeton l'any 1969.²³ Per a grans treballs de síntesi de la història econòmica mundial dels segles XIX i XX, Vicens esdevingué una referència senyera del món hispànic. Fou el cas, entre d'altres, d'obres mestres d'interpretació del crei-

21. VICENS, *Industrials i polítics...*, 130.

22. MUÑOZ, *Jaume Vicens i Vives...*, 89.

23. MUÑOZ, *Jaume Vicens i Vives...*, 320.

xement econòmic contemporani com les d'Alan Milward, Sidney Pollard, Charles Kindleberger o David Landes.²⁴

El Comitè Internacional de Ciències Històriques el nomenà ponent per al Congrés Mundial que s'havia de celebrar a Suècia el 1960.²⁵ Poc abans de morir preparà la seva ponència per a l'XI Encontre d'Estocolm, d'agost de 1960, sobre «Estructura administrativa estatal en los siglos XVI y XVIII». També elaborà, per a la Primera Conferència Internacional d'Història Econòmica, el mateix agost de 1960 a Estocolm, el seminal treball «La industrialización y el desarrollo económico de España de 1800 a 1936». En aquesta comunicació, situa la industrialització com el tret més característic del desenvolupament vuitcentista. El creixement espanyol hi és caracteritzat com «un caso típico de industrialización en un área mediterránea».²⁶

Per al llibre col·lectiu editat per Carlo Marzorati sobre *L'Europe du XIXe et du XXe siècle. Problèmes et interprétations historiques (1815-1870)* i publicat a Milà també el 1960, Vicens preparà «L'Espagne». Es responsabilitzà d'analitzar el període 1868-1917. Els darrers treballs esmentats, i alguns altres aplegats posteriorment a l'edició pòstuma *Coyuntura económica y reformismo burgués*, foren qualificats per Josep Fontana com «la mejor introducción al estudio de la historia de la España del siglo XX».²⁷

Discussió crítica amb economistes, empresaris i lletraferits

Vicens no acceptà de manera acrítica les tesis dels economistes, tot i que insistí en el paper capdal de l'economia per entendre el canvi social i polític. Restava profundament convençut que el coneixement de la història podia ajudar a modificar llurs tesis i formar millors generacions d'empresaris. Durant 1954, Vicens fou nomenat professor encarregat de curs d'Història Econòmica d'Espanya a la Facultat de Ciències Econòmiques, creada aquell any. Contra la recomanació del pare Miquel Batllori, preferí abandonar la Facultat de Lletres per la càtedra a la d'Econòmiques.²⁸ Des de la nova posició, li semblava, seria més fàcil d'impulsar la Història Econòmica de Catalunya.²⁹

La seva voluntat de sotmetre la teoria a la crítica dels fets el portà a qüestionar la tesi de Carles Pi i Sunyer, que atribuïa la petita dimensió mitjana de l'empresa

24. A. S. MILWARD i S. B. SAUL, *El desarrollo económico de la Europa continental*, Madrid, Tecnos, 1979, 2 vol.; S. POLLARD, *Peaceful Conquest: The Industrialization of Europe 1760-1970*, Oxford, Oxford U. P., 1981; C. P. KINDLEBERGER, *Historia financiera de Europa*, Barcelona, Crítica, 1988; D. S. LANDES, *La riqueza y la pobreza de las naciones*, Barcelona, Crítica, 1999.

25. MUÑOZ, *Jaume Vicens i Vives...*, 323.

26. J. VICENS VIVES, *Coyuntura económica y reformismo burgués*, Esplugues de Llobregat, Ariel, 1969, 145.

27. J. FONTANA, «Nota preliminar acerca del contenido de este volumen», J. VICENS VIVES, *Coyuntura económica...*, 12.

28. MUÑOZ, *Jaume Vicens i Vives...*, 312.

29. J. NADAL, conversa amb M. Casals al *Quadern de Cultura d'El País*, 23 juny 1985; MUÑOZ, *Jaume Vicens i Vives...*, 312.

catalana a la relativa incapacitat econòmica de la classe dirigent del país.³⁰ Segons Vicens, la migrada grandària de les firmes locals no venia de la falta de capacitat d'emprendre.³¹ Insistí que les iniciatives empresarials no mancaren;³² el que escassejà foren el carbó i els minerals, i aquestes mancances deixaren incompleta la revolució industrial:

Quan fallaren les mines de carbó i de ferro i s'esllanguí la siderúrgia, quan tot el país s'hagué d'organitzar com a indústria de transformació tèxtil, llavors es col·lapsà també l'esperit d'associació, fracassaren les societats anònimes, es recelà del crèdit i hom s'hagué d'estintolar exclusivament sobre la indústria casolana, tan estreta d'horitzons, però tan ferma de tradicions d'eina i feina.³³

La desconfiança dels catalans cap a la societat anònima es derivaria, per tant, no de característiques psicològiques de la burgesia catalana, sinó d'experiències ruïnoses com la crisi ferroviària i financera de 1866:³⁴

[...] la Borsa de Barcelona s'enfonsà, un dia del mes de maig de 1866, i perdé en aquesta ocasió tan nefasta prop de cent milions de duros que van deixar absolutament empobrit el país durant deu o dotze anys.³⁵

Josep Maria Tallada atribuï el feble desenvolupament bancari català a la recança dels fabricants a acceptar lletres.³⁶ Contra aquesta tesi, Vicens també envestí i posà els fonaments d'algunes interpretacions posteriors sobre les causes de l'escassetat de material bancable al Principat. El professor d'història econòmica negà la tesi de Tallada que els fabricants catalans fossin reticents davant l'acceptació de lletres. La feble difusió de la lletra de canvi a casa nostra l'atribuï, per contra, a les...

[...] rudimentàries circumstàncies del mercat espanyol [...] [on] és excessivament difícil d'establir un contracte de compra-venda o de fer acceptar lletres, que són la base del crèdit i del descompte [...].³⁷

És a bastament conegut el paper impulsor que tingué Vicens en la fundació del Club Comodín, germen del futur Círculo de Economía. Però l'impacte de Vicens va

30. C. PI I SUNYER, *L'aptitud econòmica de Catalunya*, vol. II, 246.

31. VICENS, *Industrials i polítics...*, 68.

32. VICENS, «El capità d'indústria...», 170.

33. VICENS, *Industrials i polítics...*, 70; NADAL, *El fracaso de...*, 122-187.

34. VICENS, *Industrials i polítics...*, 90; PASCUAL, *Agricultura i industrialització...*, 209-314.

35. VICENS, «El capità d'indústria...», 171.

36. J. M. TALLADA, *Barcelona económica y financiera en el siglo XIX*, Barcelona, Librería Dalmau, 1944, 73-74.

37. VICENS, *Industrials i polítics...*, 82; C. SUDRIÀ, «Desarrollo industrial y subdesarrollo bancario en Cataluña, 1844-1950», *Revista de Historia Económica* 2, 1987, 137-176.

anar molt més enllà de la mateixa història i l'economia, per fertilitzar altres àmbits de la cultura catalana. Un dels grans de la nostra literatura, Josep Pla, confessà que, si va acabar escrivint sobre cuina (un dels pocs camps en què avui Catalunya excel·leix al món), fou per causa de Vicens. Gràcies a ell, el periodista-escriptor dedicà nombroses pàgines a un àmbit tan bàsic de la nostra cultura com és el culinari. L'empordanès confessaria el següent:

Personalment, mai no m'hauria dedicat a aquestes històries si no haguessin estat les insistents pressions de l'historiador Vicens i Vives, que, en aquest sentit, no parava mai. Vicens i Vives i jo estàvem units per moltes discrepàncies, però ens lligava l'horror que teníem ell i jo d'incitar al país a fer una vida de catacumba, que fou el que suggeriren alguns intel·lectuals catalans d'una indubtable qualitat. «Catacumbes, no! –deia Vicens–. El que cal predicar és la vitalització i l'anar endavant...» I és per tot això que jo vaig escriure aquestes inacabables i transcendentals ratlles.³⁸

Solidesa de la seva obra

Raymond Carr diria sobre Vicens que ell i Sardà foren els únics espanyols a fer història com a Europa.³⁹ Així, el mestre gironí avançà en la seva obra moltes de les hipòtesis que més tard ratificaria la història industrial i de l'empresa de la segona meitat del segle xx. En anomenar l'interval de 1883-1953 com a «aurora de la Revolució industrial en Espanya»,⁴⁰ el catedràtic d'història econòmica identificà el segon terç del vuit-cents com el moment d'enlairada de la primera revolució tecnològica a la península. També encertà quan va apuntar a la falta de carbó i mineral de ferro com a obstacles principals per al ple èxit de la industrialització catalana del segle XIX.⁴¹ De manera similar, analitzà acuradament el contrast entre el relatiu baix aprofitament de la riquesa minera de l'Espanya meridional i el reeixit desenvolupament sidero-metal·lúrgic i naval basc. Al Sud: «[...] España fue desvalijada de sus riquezas mineras por empresas extranjeras».⁴² Al Cantàbric: «[...] la tenacidad vasca supo ha-

38. J. PLA, *El que hem menjat*, dins *Obra Completa*, Barcelona, Destino, 2004, vol. XXII, 240.

39. MUÑOZ, *Jaume Vicens i Vives...*, 317.

40. VICENS, *Manual de Historia...*, 662.

41. NADAL, *El fracaso de...*, 185-187; S. COLL i C. SUDRIÀ, *El carbón en España. 1770-1961. Una historia económica*, Madrid, Turner 1987; J. NADAL, «Espanya durante la primera revolució tecnològica», J. NADAL, A. CARRERAS i P. MARTÍN ACEÑA (ed.), *Espanya, 200 años de tecnología*, Madrid, Ministerio de Industria, 1988; C. SUDRIÀ i I. BARTOLOMÉ, «La era del carbón», NADAL (ed.), *Atlas de la...*, 2003, 73-87

42. VICENS, *Manual de Historia...*, 590; ESCUDERO, «Pesimistas y optimistas...», 69-90; A. PAREJO, «Andalucía en la industrialización de las regiones españolas (siglos XIX y XX)», M. GONZÁLEZ MOLINA i A. PAREJO (ed.), *Industrialización y desindustrialización de Andalucía. Una revisión historiográfica*, Barcelona, Antrophos, 2004, 37-58; A. ESCUDERO i E. FERNÁNDEZ DE PINEDO, «La industria española (siglos XIX-XX). Un balance historiográfico», C. BARCIELA, G. CHASTAGNERET i A. ESCUDERO (ed.), *La historia económica en España y Francia (siglos XIX y XX)*, Universitat d'Alacant, 2006, 155-201;

llar el remedio adecuado: la constitución de grandes sociedades de construcción naval, amparadas por el Estado y apoyadas en la naciente siderurgia nacional».⁴³

A més, la història industrial contemporània confirma Vicens i refuta Pi Sunyer en el debat sobre la iniciativa innovadora: si quelcom no ha faltat a Catalunya són empresaris.⁴⁴ La història financera, així mateix, li donà la raó envers Tallada: la naturalesa fluctuant de les collites espanyoles de cereals rau en la base de l'escassetesa de material bancable, que dificultà l'expansió de la banca. Tampoc no hi ha una particular ineptitud financera dels catalans.⁴⁵ D'altra banda, la preocupació de Vicens envers les crisis cobra relleu novament, enmig de la actual gran depressió.⁴⁶ El proteccionisme comença, finalment, a sortir dels inferns a que l'havia condemnat l'economia ortodoxa.⁴⁷

A. ESCUDERO, «Bilbao was the ideal location for the Spanish Iron and Steel Industry», *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles* 44, 2007, 147-168.

43. VICENS, *Historia Económica de...*, 598; NADAL, *El fracaso de...*; M. M. GÁRATE, *El proceso de desarrollo económico en Guipúzcoa*, San Sebastián, Cámara de Comercio, 1976; M. GONZÁLEZ PORTILLA, *La formación de la sociedad capitalista en el País Vasco (1876-1913)*, San Sebastián, 1981, 2 vols; E. FERNÁNDEZ DE PINEDO, «Nacimiento y consolidación de la moderna siderurgia vasca (1849-1913)», *Información Comercial Española* 598, 1983, 9-19; L. CASTELLS, *Modernización y dinámica política en la sociedad guipuzcoana de la Restauración*, Madrid, Siglo XXI, 1987; E. FERNÁNDEZ DE PINEDO, «Factores técnicos y económicos en los orígenes de la moderna siderurgia y flota vizcaínas», E. FERNÁNDEZ DE PINEDO i J. L. HERNÁNDEZ MARCO (ed.), *La industrialización del norte de España*, Barcelona, Crítica, 1988; J. VALDALISO, «Grupos empresariales e inversión de capital en Vizcaya, 1886-1913», *Revista de Historia Económica* IV, 1, 1988, 11-40; J. CATALAN, «Capitales modestos y dinamismo industrial: orígenes del sistema de fábrica en los valles guipuzcoanos, 1841-1918», NADAL (ed.), *Pautas regionales de...*, 125-155; A. ESCUDERO, «Capital minero y formación de capital en Vizcaya (1876-1913)», NADAL (ed.), *Pautas regionales de...*, 1990, 106-124; A. ESCUDERO, *Minería e industrialización de Vizcaya*, Barcelona, Crítica, 1998; J. VALDALISO, «La industrialización en el primer tercio del siglo XX y sus protagonistas», J. L. DE LA GRANJA i S. DE PABLO (ed.), *Historia del País Vasco i Navarra en el siglo XX*, Madrid, Biblioteca Nueva, 2002, 171-196; J. NADAL i J. M. BENAUL, «Dos excepciones: los éxitos de Cataluña y el País Vasco», NADAL (ed.), *Atlas de la...*, 203-229; A. ESCUDERO, «¿Fue competitiva la siderurgia vizcaína tras la generalización de los aceros básicos? Contestación a Stefan Houpt», *Revista de Historia Económica* XXII, 2, 2004, 473-492.

44. J. NADAL i J. MALUQUER DE MOTES, «Catalunya, la fàbrica d'Espanya», *Catalunya, la fàbrica d'Espanya. Un segle d'industrialització catalana. 1833-1936*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1985, 19-135; J. NADAL i F. CABANA (ed.), *Història econòmica de la Catalunya Contemporània*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1989, 6 vol.; CABANA, *Cien empresarios catalanes...*, 15-731.

45. J. NADAL i C. SUDRIÀ, *Història de la Caixa de Pensions*, Barcelona, Edicions 62, 1981; SUDRIÀ, «Desarrollo industrial y...», 137-176; L. CASTAÑEDA, *El Banco de España (1874-1900). La red de sucursales y los nuevos servicios financieros*, Banco de España, Madrid, 2001; Y. BLASCO i C. SUDRIÀ, *El Banc de Barcelona, 1844-1874*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2009.

46. VICENS VIVES, *Industrials i polítics...*, 176-210; VICENS VIVES, *Manual de Historia de...*, 657-668.

47. Veure, per exemple, H. J. CHANG, *Bad samaritans: the myth of free trade and the secret history of capitalism*, Nova York, Bloomsbury Press, 2008; M. CIMOLI, G. DOSI i J. E. STIGLITZ (ed.), *Industrial Policy and Development: The Political Economy of Capabilities Accumulation*, Oxford U. P., Oxford, 2009.

Vicens s'aproxima a les condicions que John Maynard Keynes, un altre gegant del pensament del segle xx, va exigir al bon economista. El pare del *Tractat sobre la Moneda*, la *Teoria General* i els acords de Bretton Woods creia que la formació de l'economista havia d'ésser àmplia. Però, d'entre totes les condicions que li eren exigibles, n'hi havia dues en què calia excel·lir: coneixement de les matemàtiques i coneixement de la història.⁴⁸ En aquest punt, el gegant anglès i el català estaven d'acord. Segons Vicens, la història contemporània no es podia escriure sense un coneixement acceptable de l'estadística i, per a Keynes, l'anàlisi de l'economia requeria sobretot, a més de les matemàtiques, la història.

Els millors coneixedors del pensament de Keynes, quan analitzen l'actual gran crisi global del capitalisme desregulat, proposen augmentar el pes de la història a les llicenciatures d'economia i als postgraus. Per exemple, Robert Skidelsky recomana incloure-la tant en els estudis de grau com en els *màsters* d'especialització:

Las licenciaturas en economía deben contener, por tanto, no sólo los cursos estándar de macro y microeconomía (que requieren algunas matemáticas), sino historia económica y política [...]⁴⁹

En els màsters de macroeconomia, el biògraf del principal arquitecte de l'edat d'or de la segona postguerra recomana introduir «historia, filosofía, sociología, política o relaciones internacionales» per tal de «proteger a la macroeconomía de la invasión de los métodos y hábitos mentales de la microeconomía».⁵⁰

Hom pot estar temptat de considerar que Skidelsky està massa influenciat pel vessant crític del pensament keynesià. Però fins i tot el pare de l'anomenada síntesi

48. Diu Keynes en un brillant treball sobre el seu mestre Alfred Marshall: «El estudio de la economía no parece que requiera dotes especialmente relevantes. ¿No es, acaso en el aspecto intelectual, una materia extremadamente fácil, en comparación con los estudios más elevados de la filosofía y la ciencia pura? Y, sin embargo, un buen economista o simplemente competente es una auténtica rareza. Materia fácil en la que pocos destacan. Tal vez la paradoja encuentre su explicación en el hecho de que, en economía, el maestro debe poseer una rara combinación de dotes. Debe alcanzar un nivel elevado en distintas direcciones, combinando capacidades que, a menudo, no posee una misma persona. Debe ser, de algún modo, matemático, estadista, filósofo; manejar símbolos y hablar con palabras, contemplar lo particular bajo el prisma de lo general, abordar lo abstracto y lo concreto con el mismo vuelo de la idea. Debe estudiar el presente a la luz del pasado y con la vista puesta en el futuro. Su mirada ha de abarcar todas las partes de la naturaleza de las instituciones humanas. Debe ser simultáneamente interesado y desinteresado; distanciado e incorruptible como el artista, y no obstante, a veces, tan apegado a la tierra como el político. Si no plenamente, sí en muy buena parte, Marshall poseía este ideal poliédrico. Pero, por encima de todo, esta variedad de educación y de naturaleza le otorgaba el don más esencial de cuantos le son precisos al economista: era en sumo grado historiador y matemático, estudioso, a la vez, de lo particular y de lo general, de lo temporal y de lo eterno», J. M. KEYNES, *Ensayos biográficos*, Barcelona, Crítica, 1992, 184.

49. R. SKIDELSKY, *El regreso de Keynes*, Barcelona, Crítica, 2009, 218.

50. SKIDELSKY, *El regreso de...*, 218.

neoclàssica del pensament macroeconòmic, en Paul Samuelson, tornà a reivindicar, poc abans de morir, la necessitat que els economistes aprenguin història. En un dels millors llibres que s'han escrit sobre l'actual crisi (caracteritzada per la majoria com a *gran recessió*, però que és més aviat una inequívoca *gran depressió*), Nouriel Roubini, rescata l'opinió de Samuelson, emesa per la televisió americana durant el mes de juny de 2009:

Pero cuando el entrevistador le preguntó inocentemente: «¿Qué le diría a alguien que inicia sus estudios de grado de economía?», Samuelson dio una respuesta inesperada: «Bueno –dijo–, esto es probablemente distinto a lo que hubiera dicho de joven: Muestra un sincero respeto hacia el estudio de la historia económica, porque es la materia prima de la que surgirán tus conjeturas o análisis».⁵¹

La necessitat d'història econòmica no la reconeixen només els analistes de la macroeconomia. El mateix *The Economist*, representant mundial de les elits conservadores il·lustrades, ha suggerit que en les escoles de negocis, és a dir, d'empresarials, caldria ensenyar més història, enlloc de tanta ètica que, sovint, no acaba de penetrar gaire en les noves promocions d'aprenents de gestor:

So what should business schools do to improve their performance? More history classes would help. Would-be business titans need to learn that economic history is punctuated with crises and disasters, that booms inevitably give way to busts, and that the business cycle, having survived many predictions of extinction, continues to prey on the modern economy.⁵²

El món anglosaxó sembla que està demanant més presència de la història en la formació d'economistes i empresaris, en línia amb l'opció feta per Vicens fa més de mig segle. Però les inacabables reformes de plans d'estudi a què estem sotmesos van reduint l'ensenyament de la història econòmica, en els graus i màsters d'Economia i Empresa (i fins i tot, als d'Història i Humanitats). Mentre proliferen els homenatges a Vicens, la història econòmica resta més amenaçada que mai en els programes de grau i màster de la seva pròpia Universitat de Barcelona, que, a més, acaba de tancar una de les seves biblioteques a la Facultat d'Economia i Empresa i llençar part dels seus llibres. La Història Econòmica de Catalunya corre perill de desaparèixer d'entre les assignatures impartides en el grau d'Economia, mentre que l'optativa d'Història Econòmica en el *master* d'Economia s'ha retallat a la meitat de crèdits. Hipocresia o inconsciència llatina?

51. N. ROUBINI, *Cómo salimos de ésta*, Barcelona, Destino, 2010, 103-104.

52. «Schumpeter. The pedagogy of the privileged», *The Economist*, September 26th 2009, 72.